

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ
ՍԿՋԱՐՈՒՆՔՆԵՐԻ ՓՆՏՈՏՈՒՔԸ
«ԲԱԶՄԱՎԷՊ» ՀԱՆԴԷՍԻ ԷԶԵՐՈՒՄ
(1843–1900)

«Գեղարուեստը օգնում է իդեալները
կենդանացնելու, մա հանում է մեզ օրա-
կան եւ աշխարհային մեղ շրջանից եւ
վեր է բարձրացնում դէպի բարութեան,
նշմարտութեան ու գեղեցկութեան աշ-
խարհը»:

Արձագանք, 1891, 3

ԺԹ. դարի երկրորդ կեսին հայ կրթամշակոյթի ընդհանուր
վերելքի հետ միասին աճում է պարբերական մամուլը: Երեւան
են գալիս տասնեակ նոր թերթեր ու ամսագրեր, որոնք որոշակի
դեր են կատարել հայ հասարակական մտքի զարգացման, հասա-
րակական հոսանքների եւ քաղաքական կուսակցութիւնների
գործունէութեան եւ ի վերջոյ հայ ազգային կրթամշակոյթի
զարգացման, պահպանման ու տարածման գործում:

Հայ առաջին պարբերականի՝ «Ազդարար»ի հիմնադրումից
(1794) մինչեւ Ի. դարի վերջը Հայաստանում եւ աշխարհի տար-
բեր երկրներում հրատարակուել է 3000 անունից աւելի հայերէն
պարբերական: Հիմնախնդրի հետ կապուած անդրադարձել ենք
ԺԹ. դարի երկրորդ կեսին հրատարակուած այն պարբերական-
ներին, որոնք իրենց էջերում առանձնակի տեղ են յատկացրել
գեղարուեստական կրթութեան ու դաստիարակութեան խնդիրնե-
րի լուսաբանմանը:

Հայ պարբերական մամուլի արագ աճը արդիւնք էր կեան-
քի ընդհանուր զարգացման, հայ ժողովրդի բուռն զարթօնքի,
հայկական գաղթօջախների ուժեղացման, քաղաքական կուսակ-
ցութիւնների եւ ազգային միութիւնների ու ընկերութիւնների

առաջացման: Պարբերական մամուլը շաղկապող օղակ է դառնում ազգահալաքման գործում, կամրջում պատմական բախտով կիսուած երկու հատուածների քաղաքական ու մշակութային կեանքը՝ առանձին անհատների գիտակցութեան մէջ սերմանելով ու արմատաւորելով միասնական հայրենիքի գաղափարը:

Այդ պատասխանատու դերը ստանձնեց եւ տասնամեակներ շարունակ հայ հասարակական ու կրթամշակութային կեանքում իր ուրոյն տեղն ունեցաւ Վենետիկի Մխիթարեանների տպարանում 1843 թուականին լոյս տեսնող «Բազմավէպ» հանդէսը, որին աշխատակցել են այնպիսի նշանաւոր դէմքեր, ինչպիսիք են Հ. Ղ. Ալիշանը, Հ. Գ. Զարպհանաբեանը, եւ ուրիշներ: «Բազմավէպ»ի առաջին խմբագիրը եղել է Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկին (աշխարհահռչակ ծովանկարչի՝ Յովհաննէս Այվազովսկու եղբայրը): Կրօնա-բարոյական թեմաներից բացի «Բազմավէպ»ը իր էջերում մեծ տեղ էր յատկացնում աշխարհիկ կեանքի թեմաներին: Ուսուցողական ու ճանաչողական բովանդակութիւն ունէին «Բազմավէպ»ի պատմութեան, աշխարհագրութեան, բանասիրութեան, բնագիտութեան, հնագիտութեան, տեղագրութեան, առեւտրի, գիւտերի, արուեստի, դաստիարակութեան, մանկավարժութեան եւ այլ բաժինները:

Այս ժամանակաշրջանում Եւրոպայում եւ Ռուսաստանում մեծ տարածում ու ժողովրդականութիւն են ստանում պատկերազարդ հանդէսները, որ ընթերցանութեան առումով անհամեմատ մեծ առաւելութիւններ ունէին սովորական թերթերի ու ամսագրերի նկատմամբ: Այսպէս օրինակ, եթէ մասնագիտական կամ քաղաքական թերթերը հասու էին ընտանիքի մէկ կամ երկու անդամին, ապա պատկերազարդ թերթերն ու ամսագրերը մատչելի էին ընտանիքի բոլոր անդամներին: Նրանք ուսանելի ու հետաքրքրական էին թէ՛ մանուկների, թէ՛ պատանիների եւ թէ՛ մեծահասակների համար:

Պատկերազարդ հանդէսների հանդէպ մարդկանց հետաքրքրութիւնը բնական պահանջ է, ինչպէս բնածին հետաքրքրութիւնն ու ձգտումը դէպի գեղեցիկը: Ամէնօրեայ քաղաքական թերթերի մեծ մասը, ըրպէական հետաքրքրութիւնը բաւարարելուց յետոյ կորցնում են իրենց նշանակութիւնը: Բոլորովին այլ ազդեցութիւն ու նշանակութիւն է ունենում պատկերազարդ հանդէսը:

Պատկերը, յատկապէս գեղարուեստական պատկերը զարգացնում եւ նրբացնում է մարդու ճաշակն ու զգայական աշ-

խարհը: «Ահա գեղարունեստի այս օժանդակութեան կարօտ է մեր ազգը, որպէս զի կարող լինի կրթուած ազգերի շարքն անցնել: Մեր ժողովրդի գեղարունաստական կրթութիւնը շատ յետ է մնացել. մինչեւ այժմ ամենայն միգն գործ է դրուած հարստացնելու նորա միտքն եւ կամ միշտ ասելով՝ վարժելու նորա դատողութիւնը: Հայը՝ ի բնէ, կարծես, հէնց դատող է աւելի. մեր նոր կրթութիւնը, որի մէջ անմասն չէ եւ մամուլը, այս բնական ունակութիւնն աւելի է զարգացրել»¹: Այս տողերը, որոնք արդիական են նաեւ մեր օրերում, գրուել են Ժ. Դարի վերջերին:

Միւլթարեանները դրանից դեռեւս կէս դար առաջ, ըմբռնելով վերոյիշեալ խնդրի կարեւորութիւնը, ինչպէս նաեւ գիտակցելով, որ գեղարունաստական զարգացումաձեւութիւնը, կրթութեանն ու դաստիարակութեանն առաւել բարձր քաղաքակրթութեան հետեւանք են, ստեղծեցին «Բագմավէպ» պատկերազարդ հանդէսը: Հանդէսի խմբագրական կազմը գիտակցում էր, որ պատկերազարդ ամսագիրը պէտք է այնքան ճաշակով ձեւաւորուած ու կազմուած լինի, որպէսզի կարողանայ մրցակցել եւրոպական նմանատիպ հանդէսների հետ: Նկարազարդումները պէտք է շարժեն ընթերցողի հետաքրքրութիւնը, մանակավարժական, գեղագիտական ազդեցութիւն ունենան նրանց վրայ:

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԸ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հիմնահարցի հետ կապուած կ'անդրադառնանք գեղագիտական ու գեղարունաստական կրթութեանն ու դաստիարակութեանը նուիրուած յօդուածներին ու հրատարակումներին: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ «Բագմավէպ»ը հրատարակման առաջին իսկ տարուանից (1843) մեծ կարեւորութիւն է տուել ազգային ու համամարդկային մշակութային արժէքների լուսաբանմանն ու տարածմանը: Արժեւորելով եւրոպական կրթամշակութային բնագաւառի առաջաւոր փորձը՝ «Բագմավէպ»ը փորձում է այն հասանելի եւ ուսանելի դարձնել հայ բնակչութեանն ու ազգային կրթութեան գործի կազմակերպիչներին: «...ազգին մէջ որ մարդիկ իրարու խորհուրդ հարցնել չունին՝ ան ազգը առաջ չէ գնացած, - գրում է «Բագմավէպ»ը, - իսկ ուր որ մարդիկ սովորութիւնը բեր են իրենց միտքը կամ գիտութիւնը եւ կամ փորձը մէկմէկու

1 «Արձագանք», 1891, թիւ 1, 3:

ալ հաղորդելու, անկարծելի յառաջադիմութիւն մը ունեցել են ամէն բանի մէջ»²:

Պէտք է նկատել, որ այդ ժամանակաշրջանում, ժԹ. դարի առաջին կէսին, Եւրոպայում մեծ տարածում է ստանում կրթական համակարգերի ուսումնասիրումը: Շատ անուանի հասարակական գործիչներ, մանկավարժներ գրի էին առնում արտասահմանեան երկրների կրթական փորձը (Կ. Դ. Ուշինսկի, Լ. Ն. Տոլստոյ, Մ. Առնոլդ, եւ այլք):

Տարբեր երկրներում հրատարակում էին թերթեր ու ամսագրեր, որոնց էջերում լուսաբանում էին կրթական համակարգերին վերաբերող բազում խնդիրներ: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հայ իրականութեան մէջ այդ շարքում «Բագմավէպ»ը առաջիններից էր, որ իր էջերում լայնօրէն տեղ յատկացրեց համեմատա-մանկավարժական բնոյթի հրապարակումներին: Որպէսզի այդ հարցում իրապէս ըմբռնենք «Բագմավէպ»ի խմբագրական կազմի կատարած աշխատանքի անհրաժեշտութիւնն ու կարեւորութիւնը, նշենք, որ միայն 1898/99 ուսումնական տարում («Բագմավէպ»ի հրապարակումներից մօտ կէս դար անց) ԱՄՆի Կոլումբիայի համալսարանում առաջին անգամ կարդացւում է համեմատական մանկավարժութեանը նուիրուած դասախօսութիւն³:

Դեռեւս 1846 թուականին հրատարակուած «Ճեմարաններու վրայ ընդհանուր տեղեկութիւն» համեմատա-մանկավարժական բնոյթի ուշագրաւ յօդուածում մեծ կարեւորութիւն է տրուում յատկապէս եւրոպական մի շարք զարգացած երկրներում (Իտալիա, Իսպանիա, Ֆրանսիա) գործող «Գեղարուեստի ճեմարաններին»: «Հիմա Եւրոպայի բոլոր երեւելի ֆաղաֆներում մէջ գեղարուեստից ճեմարան կայ, - նշում է «Բագմավէպ»ը, - հազարաւոր պատկերներով՝ ու արձաններով զարդարուած, շատը վարպետ պատկերահաններու ձեռագործներ»⁴: Իհարկէ, «Բագմավէպ»ի խմբագրական կազմը քաջ գիտակցում էր, որ մեր ազգային դպրոցներում դասաւանդուող գեղագիտական հոսքի առարկաները (նկարչութիւն, երաժշտութիւն եւ այլն) տուեալ ժամանակահատուածում իրենց դասաւանդման մեթոդներով ու մասնագէտների

2 «Բագմավէպ», 4 (1846), քիւ 20, 189:

3 Տե՛ս КАПРАНОВА, В. А., Сравнительная педагогика, Минск 2004, 10:

4 «Բագմավէպ», անդ, 191:

պատրաստուածութեան մակարդակով դեռեւս չէին կարող համեմատուել եւրոպական նմանատիպ ուսումնական հաստատութիւնների հետ: Սակայն նրանք, անդրադառնալով նշուած ոլորտում այդ երկրների ձեռք բերած առաջաւոր ու հարուստ փորձին, յոյս ունէին, որ հայ դպրոցը նոյնպէս (հաշուի առնելով հայ կրթամշակութային դարաւոր ականդոյթները) յաջողութիւններ կը գրանցի կրթական ու ազգապահպան այդ բնագաւառում: «Ճեմարաններում վրայ այս ընդհանուր տեղեկութիւնը տալէն ետեւ,- գրում է «Բազմավէպ»ը,- կը մնայ որ մեր պատուական ազգին յիշեցնեմք մոռէն այսպիսի ժողովներում օգուտները, եւ յորդորեմք որ մեր ազգին մէջ ալ մտնեն աս գովելի եւ օգտակար սովորութիւնները»⁵:

Մտահոգուած լինելով հայ դպրոցաշինութեան խնդիրներով ու հոգսերով՝ «Բազմավէպ»ը իր էջերում մեծ տեղ էր յատկացնում յատկապէս Մխիթարեանների հովանու տակ գործող կրթօջախների մանկավարժական գործընթացներում տեղ գտած (չանտեսելով նաեւ գեղադիտական դաստիարակութիւնն ու կրթութիւնը) խնդիրների լուսաբանմանը: Այսպէս օրինակ՝ գեղեցիկ ականդոյթ էր դարձել Մուրատեան եւ Ռափայէլեան վարժարանների աշակերտների տարեվերջեան քննութիւնների արդիւնքների լուսաբանումը, այդ կապակցութեամբ տեղի ունեցող հանդէսները եւ տարբեր առարկաների գծով խրախուսանքի արժանացած առաջադէմ աշակերտների անունների յիշատակումը: Հանդէսները տեղի էին ունենում չքեղ դահլիճներում, որտեղ ուսանողները երգում, պարում ու ասմունքում էին: Մուրատեան վարժարանի շէնքը գտնուում էր Փարիզում: Այն եւս Ռափայէլեան վարժարանի նման իշխանական պալատ էր: Հանդէսներին հրաւիրւում էին օտարերկրեայ դիւանագէտներ եւ բարձրաստիճան այլ հիւրեր:

Պարզեւատրումների ժամանակ առաջին հերթին խրախուսւում էր աշակերտի ցուցաբերած վարքը («Բարի վարքը» որպէս առանձին ուսումնական առարկայ ընդգրկուած էր վարժարանի ուսումնական ծրագրում), այնուհետեւ ուսման մէջ ունեցած յաջողութիւնները: Սա եւս վկայում է, որ վարժարաններում թէ «Բազմավէպ»ի խմբագրական կազմում Մխիթարեան հայրերը անձի զարգացման ու ձեւաւորման գործընթացում առաջին հեր-

Թին կարեւորել են մարդկային որակները, այնուհետեւ գիտելիքների պաշարը:

Մուրատեան վարժարանի պարզեւատրուած աշակերտների անուանացանկում հանդիպում ենք մեծ թուով աշակերտների որ մրցանակների են արժանացել արուեստագիտական հոսքի (վայել-չազրուԹիւն, նկարչուԹիւն, երաժշտուԹիւն) առարկաների ուսումնառուԹեան ընթացքում⁶: Ողջունելի է նաեւ այն փաստը, որ նկարչուԹեան ծրագիրը վարժարանում բաւականին հարուստ բովանդակուԹիւն ունէր: «Բագմավէպ»ի էջերից⁷ տեղեկանում ենք, որ գծագրութիւն⁸ առարկան ներկայացուած է մի շարք բաժիններով.

- դիմագծութիւն ըստ քանդակի
- դիմագծութիւն ըստ պատկերի
- դրուագագծութիւն ըստ քանդակի
- դրուագագծութիւն ըստ տպագրի
- նկար ծաղկանց ըստ քանդակի
- նկար ծաղկանց ըստ տպագրի
- տեսարանագծութիւն
- իւղաներկ եւ յարմարութիւն գունոյ:

Այսպէս, կարող ենք եզրակացնել, որ 1848 թուականի ուսումնական տարում Մուրատեան վարժարանում նկարչուԹեան դասաժամերին սովորողները ծանօթացել են կերպարուեստի ոճերին ու տեսակներին, գործնականում ուսումնասիրել գծանկարչուԹեան ու գունանկարչուԹեան հիմունքները, տիրապետել գծի ու գոյնի գիտարուեսին: Դրա վառ ապացոյցն է նաեւ պարզեւատրուԹեան ներկայացուած այն մեծաթիւ սովորողների անուանական ցանկը, որոնք յաջողուԹիւններ են գրանցել վերոյիշեալ առարկաների դասաւանդման ընթացքում⁹:

«Պարգեւաբաշխութիւն Մուրատեան վարժարանին» յօդուածից (1848) տեղեկանում ենք, որ վարժարանում դասաւանդուել է նաեւ նարտաբալետութիւն առարկան, որից մրցանակի են ար-

6 «Բագմավէպ», 6 (1848), քիւ 23, 361-367:

7 Անդ:

8 Գծագրութիւնն ու նկարչութիւնը դասաւանդուել են համատեղ, այսինքն գծագրութիւն առարկան իր մէջ ներառել է նաեւ նկարչութիւնը:

9 «Բագմավէպ», անդ:

ժանացել չորս աշակերտներ՝ Պետրոս Շաշեանը, Յակոբ Իսկենտէրեանը, Յարութիւն Կիւրճեանը եւ Ստեփան Սակաւիկեանը:

Պարզեւատրուածների ցուցակում մեծ թիւ են կազմում նաեւ երաժշտութիւն եւ վայելչագրութիւն առարկաներից յաջողութիւններ գրանցած սովորողների անունները: Ուշադրութեան է արժանի նաեւ այն հանգամանքը, որ՝ երաժշտութեան դաստաժաններին աշակերտները ոչ միայն ուսումնասիրել են երաժշտութեան տեսութիւն, այլեւ կարողութիւններ ու հմտութիւններ են ձեռք բերել ձայնական, դաշնամուրի եւ ջութակի դաստաժաններին:

ԳԵՂԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

«Բազմավէպ»ը ներկայացնում է նաեւ Ռափայէլեան վարժարանի 1852 ուսումնական տարուայ կրթութեան բովանդակութեան մէջ ներառուած առարկաների ցանկը¹⁰.

Բարի վարք, թուաբանութիւն, ժամանակագրութիւն, աշխարհագրութիւն, մատենագրութիւն, պատմութիւն, շարադրութիւն, քարգմանութիւն, խօսակցութիւն, կենդանագրութիւն, ճարտարապետութիւն, ուրուագրութիւն, տեսարանագծութիւն, գեղեցկագրութիւն, երաժշտութիւն:

Ինչպէս նկատելի է վարժարանի ուսումնական ծրագրում ներկայացուած առարկաների մօտ 1/3ը արուեստագիտական հոսքի առարկաներ են, որոնք, ուսումնական գործընթացի միւս առարկաների հետ համատեղ, յաջողութեամբ իրականացնում էին սովորողների գեղագիտական կրթութեան ու դաստիարակութեան խնդիրները:

Գեղագիտական հոսքի առարկաների դասաւանդման յաջողութիւնների մասին նշում է նաեւ Ռափայէլեան վարժարանի աշակերտների ամենամեայ հարցաքննութեանն ու պարզեւատրութեանը նուիրուած հանդէսի արձանագրութեան մէջ.

«Գեղարուեստից մանաւանդ,- գրում է «Բազմավէպ»ը,- Ուրուագրութեան եւ գիւղանկարի մէջ ալ շատ մեծ յառաջադիմութիւն երեւցաւ, այնպէս որ ինչուան քաղքիս գեղարուեստից ճեմարանին վարժապետն՝ մասնաւոր գովեստի եւ մրցանակի արժանի դատեց աշակերտները»¹¹: Յօդուածագիրը նման յաջողութիւնը վերագրում

10 «Բազմավէպ», 10 (1852), թիւ 21, 326:

11 Անդ, 324:

է նաեւ վարժարանի ղեկավարութեանն ու ուսուցիչներին՝ խոստովանելով, որ «... տղոց ջանքէն ետեւ ու վրանին եղած ընդհանուր փութաջան տեսչութենէն ի զատ, Պ. Ռոսսի ուրուագրութեան վարժապետին անխոնջ եւ մշտատեւ աշխատանաց արդիւնքն է եւ որուն պահուած է մեծագոյն մրցանակ մը՝ աշակերտաց, դաստիարակաց եւ բոլոր ազգի մը երախտագիտութիւնը»¹²:

Կրթօջախի ղեկավարութիւնը մեծ պատասխանատուութեամբ էր մօտենում յատկապէս ուսուցչական կազմի ընտրութեանը: «Վարժարանիս վերակացուները, - նշուած է «Բազմավէպ»ի վերոյիշեալ արձանագրութեան մէջ, - այս ամենայն ուսմունք ու արուեստները ըստ պատշանի սորվեցնելու համար՝ դրսէն ալ ընտիր ու փորձ եւ վկայեալ վարժապետներ կը վարձեն»¹³:

Ուշադրութեան է արժանի վարժարանում աւանդոյթ դարձած այն իրողութիւնը, որ ուսման մէջ առաջադիմող եւ մասնագիտութեան մէջ խորանալ ցանկացող սովորողներին հնարաւորութիւն էր տրուում ուսումնառութիւնն աւարտելուց յետոյ, մեկ կամ մէկուկէս տարի եւս շարունակել ուսումը, խորանալ սիրած մասնագիտութեան մէջ: Նշենք, որ նման ցանկութիւն յայտնողների թիւը, որոնք նպատակ ունէին «...իրենց պիտանի եւ սիրելի ուսումն ու արուեստը կատարելագործել», բաւականին մեծ էր: Մեծ էր նաեւ նրանց թիւը, որոնք «...ալ աւելի մտադրութիւն ըրին եւ աւելի ժամանակ անցուցին այն գեղարուեստից՝ որոնց յարմարութիւն ու փափագ ունենալնին յայտնի էր, այսինքն մարտարապետութեան, նկարչութեան, վիմագրութեան, մանրանկարի եւ երաժշտութեան, մէկն ալ գրակագմութեան արուեստին»¹⁴:

Ուրախութեամբ ու հպարտութեամբ պէտք է արձանագրենք, որ 1897 թուականին հաշուի առնելով Մուրատ-Ռափայելեան վարժարանի նպատակը, խնդիրները, ծրագրերն ու ծաւալած գործունէութեան արդիւնքում ուսումնառութեան բարձր որակը՝ Իտալիայի պետական Խորհրդարանը որոշում ընդունեց, որ «Այն հայագգի երիտասարդներն, որ աւարտած լինին երկրորդակարգ ուսումներն՝ Վենետիկոյ Մուրատ Ռափայելեան հայկական արուեստական - լիկեոնին մէջ, իրաւունք ունին ընդունուելու կանոնադրապէս՝ իբրեւ ուսանող Թագաւորութեան Համալսարանաց

12 Անդ:

13 Անդ, թիւ 20, 311:

14 Անդ, 313-314:

եւ ուսումնական բարձրագույն հիմնարկութեանց, եւ անոնց մէջ յառաջ վարելու միջեւ վարդապետական աստիճանի ընդունելութիւնն՝ հետեւեալ ընթացքները...»¹⁵։ Նշենք նաեւ, որ նման արտօնութեամբ օժտուած էին սահմանափակ թուով ուսումնական հաստատութիւններ։

Անգէն աչքով նկատելի է «Բագմավէպ»ի ընդգծուած ուշադրութիւնը գեղարուեստի, մասնաւորապէս կերպարուեստի նկատմամբ։

Թերթելով «Բագմավէպ»ի էջերը՝ իւրաքանչիւր ընթերցող գեղազիտական մեծ բաւարարուածութիւն է ստանում ոչ միայն հանդէսում ներկայացուած բազմատեսակ ու բովանդակալից նիւթերից, այլեւ ուշադրաւ ձեւաւորումներից։ Նկատի ունենք յատկապէս այն անկրկնելի պատկերազրական (գրաֆիկական) նկարազարդումները, որոնցից մեծ մասը կարող է զարդարել ցանկացած երկրի հեղինակութիւն վայելող ցուցասրահ։ Հաշուի առնելով, որ «Բագմավէպ»ը նախատեսուած էր նաեւ դպրոցահասակ երեխաների համար, ապա այդ նկարազարդումները բացի գեղարուեստական արժէքից, ստանում են նաեւ ուսուցողական ու ճանաչողական մեծ նշանակութիւն։

ՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Գեղեցիկ աւանդոյթ էր աշակերտների նկարչական աշխատանքների ցուցադրումը։ Այն կազմակերպւում էր հիմնականում տարեվերջեան հանդէսների ժամանակ եւ մեծ ոգեւորութիւն էր առաջացնում երեխաների, ուսուցիչների ու ծնողների շրջանում։ Նման մի ցուցահանդէսի մասին է վկայում «Բագմավէպ»ը՝ նշելով, որ «Վարժարանին ընդարձակ դահլիճն մէջ՝ փոքրիկ արուեստահանդէս մը ձեւացեր էր հարիւրէն աւելի իւղաներկ եւ պարզ նկարներով, որոնք փութաջան աշակերտաց այս տարուան մէջ՝ ի գլուխ տարած երկասիրութիւնքն էին, եւ որոնց մէջ իրենց փոյթն եւ փարտաւրութիւնը հաւասարապէս կ'երեւնար»¹⁶։ Վարժարանի սաները եւ ծնողները ոգեւորուած էին ոչ միայն աշակերտների աշխատանքներով, այլ նաեւ իր մէջ դաստիարակչական մեծ խորհուրդ ունեցող ուսուցիչների ստեղծագործութիւններով։ Մասնաւոր խու-

15 «Բագմավէպ», 55 (1897), թիւ 6, 283։

16 «Բագմավէպ», 14 (1856), թիւ 20, 310։

ցի մը մէջ ալ դրուած էին Պ. Եսայի Եսայեանին շրջատեսիլ նկարները, որոնք իրենց կատարելութեամբը հանդիսադրաց ոչ միայն զըլարմութիւն, այլ նաեւ զարմամբ պատմաուեցին»¹⁷:

Նկարչութեան կարեւորութեան մասին է խօսուում նաեւ «Ազգային նկարչութիւն» խորագրով յօդուածում: «...կը տեսնեմք, - նշում է «Բազմավէպ»ը, - որ դպրութիւնք, գիտութիւնք եւ գեղարուեստք կը սկսին ձեռք ձեռքի տալ եւ չքնաղ կապով մը զօդիլ ազգին մէջ»¹⁸: Դպրոցի, գեղարուեստի եւ գիտութեան մէջ միասնականութեան ու հաւասարութեան նշան դնելով՝ եւս մէկ անգամ շեշտում է ոչ միայն տրամաբանականի եւ յուզականի անքակտելի կապն ու ներդաշնակութիւնը, այլեւ դպրոցի մանկավարժական գործընթացում ուսումնական առարկաների ցանկում գեղագիտական առարկաների դերն ու նշանակութիւնը: «Այդ պատճառաւ էլ, - շարունակում է յօդուածագիրը, - պէտք է ազգայնոց կողմէն շնորհակալ ըլլանք այն ազգասէր երիտասարդին ալ՝ նկարչութեան պարապողն ու յաջողեցուցիչը կ'ըլլայ ազգերնու մէջ մանաւանդ որ աներկիւղ ասանկ մեծ ու ընդարձակ արուեստի մը ձեռք գարկած է եւ առանց վիատելու ամբողջատ կ'աշխատի կատարելագործելու իր վրձինը»¹⁹:

Կերպարուեստն այն եզակի առարկաներից մէկն է, որի հիմնարար ուսուցումը նպաստում է սովորողների երեւակայութեան, տեսողական յիշողութեան, ստեղծագործական մտածողութեան զարգացմանը, որն էլ իր հերթին բարենպաստ նախադրեալներ է ստեղծում միջառարկայական կապերի ու ներառական կրթութեան արդիւնաւէտ իրականացման համար:

Ուշագրաւ է յատկապէս «Բազմավէպ»ի այն նկատառումը, որ ի տարբերութիւն ընդունուած կարծրատիպի, նկարչութիւնը չի դիտում որպէս «պերմանէի առարկայ», այլ գեղարուեստի ամենադժուար ու կարեւոր բնագաւառներից մեկը. «...որովհետեւ մտքին գաղափարները պատկերներու վրայ հագուեցնելը, այլ եւ այլ կրքերու զգացմամբները դէմքերու վրայ բացատրելը, եւ վրձինով լաթի կտորի մը վրայ բանաստեղծելը՝ անանկ գիտութիւն մը չէ որ կարենայ ստիպելով. կամ թէ այսպէս ըսեմք՝ նկարչութեան փիլիսոփայութիւնը ճշտուած չէ. պատկերահանին գործը լեզուով չէ՝ որ ու-

17 Անդ:

18 «Բազմավէպ», 24 (1866), թիւ 5, 150:

19 Անդ, 151:

գածին պէս դարձնէ. մարդուս միւթական կերպարանքէն աւելի՝ քարոյականը դուրս պիտի ցատեցնէ քանի մը գոյներու միջոցովը, եւ պէտք է իմքնիրեն հմարէ գտնայ ամէն մասանց չափակցութիւնն ու ներդաշնակցութիւնը, դէմքին զգացմունքներու հետ ունեցած վերաբերութիւնը, եւ կարն ըսելով՝ պէտք է անանկ ամբողջ մը ձեւացնէ, ինչպէս այլ եւ այլ նուագարաններու ձայներովը վայելուչ միաբանութիւն մը կը յօրինէ երաժշտութիւնը»²⁰: *Նման խորը եւ բովանդակալից ձեւակերպումը բնութագրում է նկարչութեան իւրայատկութիւնն ու առանձնայատկութիւնը ե՛ւ որպէս մասնագիտութեան, ե՛ւ որպէս ուսումնական առարկայի:*

*Ամսագրի տարբեր համարներում պարբերաբար ներկայացւում են աշխարհի ժողովուրդները իրենց ազգային տարազներով: Ազգային հազուստների նկարագրողումները պատկերազրական անզուգական ստեղծագործութիւններ են, որոնք դիտողին ոչ միայն ծանօթացնում են տուեալ ժամանակաշրջանի ազգաբնակչութեան կենցաղին, ապրելակերպին ու հոգեկերտուածքին, այլեւ կատարողական մեծ վարպետութեան, գծի, լոյսի ու ստուերի արտայայտչականութեան միջոցներով գեղագիտական մեծ հաճոյք են պատճառում*²¹:

ԱՐՈՒԵՍՏԱՀԱՆԴԵՍ

«Բագմավէպ»ը պարբերաբար իր ընթերցողներին տեղեկացնում է Եւրոպայի եւ աշխարհի այլ քաղաքների յայտնի պատկերասրահներում բացուած գեղարուեստի ցուցահանդէսների մասին: Նմանատիպ ուշագրաւ յօդուածներից կարելի է նշել «Համաշխարհական արուեստահանդէս ի քարիզ» ուշագրաւ հրապարակումը, որտեղ խօսւում է նմանատիպ ցուցահանդէսների կարեւորութեան մասին, համառօտ պատմական ակնարկի ձեւով ներկայացւում է ցուցահանդէսների անցած ուղին ու զարգացման պատմութիւնը: «Հին Եւրոպայի արուեստահանդէսից պատմութիւնը, գրում է «Բագմավէպ»ը,՝ մեր հին մախնեաց համաշխարհական տօներն, որոնց ժամանակ ամէն կողմանէ կը խմբուէին ի հանդէս քաջաց մրցամաց, եւ ի վարձատրութիւն առաքինեաց: Յոյմ ալ իրենց ազգային տօնից ժամանակ՝ կը հրաւիրէին գեղեցկագոյն պատանիները, զօրաւորագոյն ըմբիշները, ճարտար արուեստագէտները, յաջո-

20 Անդ:

21 «Բագմավէպ», 24 (1866), թիւ 12, 377:

դակ բանաստեղծները, որպես զի ի հանդես հանեն իրենց գեղեցկութիւնը, կամ իրենց միութեան ոյժը, եւ կամ իրենց համնարը, որով առաջին Արուեստահանդեսք կը կատարուէին»²²: Այնուհետեւ անդրադառնալով ու համեմատելով անցեալի «արուեստահանդեսները» ժամանակակից ցուցահանդէսների բուն իմաստի ու բովանդակութեան հետ՝ «Բազմավէպ»ը շարունակում է. «Նպատակը նոյն էր, ինչպէս հիմա. որ է ծանօթացումն լաւագոյնները, նախանձաւորութիւն շարժել մրցանակով, եւ հռչակել իմացականութեան արդիւնքը»²³:

Ըստ «Բազմավէպ»ի՝ համաշխարհային նմանատիպ ցուցահանդէսները կարեւորւում են նաեւ նրանով, որ ապահովում ու նպաստաւոր պայմաններ են ստեղծում տարբեր ազգերի մշակոյթների ու արուեստագէտների մերձեցման ու հաղորդակցման համար: Մշակոյթների մերձեցումը նպաստում է նաեւ ժողովուրդների խաղաղ գոյակցութեանը, իրենց տեղի ու դերի գիտակցմանը համաշխարհային քաղաքակրթութեան մէջ. «որպէս զի մարդիկ փանջնան զիրար ու յարգեն, եւ քաղդատեն իրենց աշխատանքն ու իրենց փառափառութիւնը»²⁴:

ԽԵՏԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

«Բազմավէպ»ը իր էջերում պարբերաբար անդրադառնում է նաեւ արուեստի առանձին ճիւղերի (նկարչութիւն, քանդակագործութիւն, երաժշտութիւն, թատերագիտութիւն, գրականութիւն) տեսական բնոյթի հարցերի քննարկմանը: Այդ իմաստով կարելի նշել «Թրծեալ կաւէ փանդակագործութիւն» խորագրով ուսանելի եւ ճանաչողական արժէք ներկայացնող յօդուածը, որտեղ խօսւում է ոչ միայն զարդարական (դեկորատիւ) կիրառական արուեստի ճիւղերից մէկի՝ խեցեգործութեան կամ ինչպէս «Բազմավէպ»ն է նշում «Բրուտին արուեստի» մասին, այլ նախնական գիտելիքներ է հաղորդում կերպարուեստի այդ տեսակի մասին՝ նշելով, որ «Բրուտին արուեստը, այսինքն անոր՝ որ թրծեալ կաւը պնդացնելով՝ ձեւ կուտայ եւ արեւուն կամ կրակին ջերմութեամբը կ'եփէ, մարդուս ձեռնարկած նախկին արուեստներէն մեկն է»²⁵:

22 «Բազմավէպ», 36 (1878), 152:

23 Անդ:

24 Անդ:

25 «Բազմավէպ», 28 (1870), թիւ 1, 10:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

«Բազմավեպ»ի տարբեր համարներում տեղ են գտել նաեւ երաժշտութեան նուիրուած ուսանելի հրապարակումներ: «Ամէն բարեկարգ դպրոցներու մէջ,– գրում է «Բազմավեպ»ը,– երաժշտութիւնն ալ կը սորվեցնեն որ տղաք փափուկ զգացման եւ ընտրողութեան կրթուին»²⁶: Այս անառարկելի ճշմարտութիւնը գիտակցել են դեռեւս անցեալի հայ դպրոցի եւ ազգի բազում նուիրեալներ: Եւ պատահական չէ, որ դեռեւս միջնադարեան ժամանակաշրջանից հայ դպրոցի կրթութեան բովանդակութեան մէջ երաժշտութիւնն առարկան միշտ էլ ունեցել է իր ուրոյն տեղը: Դպրոցներում երաժշտութիւն են դասաւանդել հայ երաժշտական մշակոյթի անուանի գործիչներ, մեծանուն երգահաններ ու նուագահիւններ (կոմպոզիտորներ):

Իսկապէս, երաժշտութիւնը արուեստի տեսակներից միակն է, որն ամենակարճ ճանապարհն ունի դէպի մարդու սիրտն ու զգայարանները: «Մարդկանց վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն եւ ոյժ ունի երաժշտութիւնը,– գրում է «Բազմավեպ»ը,– թէ ծերու վրայ, թէ տղու, թէ իմաստնոյ՝ թէ տգիտի, թէ Աղեփսանդրի պէս բոլոր աշխարհք տիրողի, եւ թէ Ամերիկայի անտառներուն մէջ քափառող քարքարոսի»²⁷: Կարեւորելով երաժշտութեան ուժն ու ազդեցութիւնը մարդկանց վրայ՝ յօդուածագիրը²⁸ համոզուած է, որ այն իր գերբնական ազդեցութիւնն է գործում նաեւ կենդանական ու բուսական աշխարհի վրայ. «Պատմութիւնը եւ նոր փորձերն ալ կը հաստատեն՝ թէ կատաղի գագաններն ալ երաժշտութեան ոյժը կը ֆանջնան ու կը զսպուին. ինչպէս որ ստոյգ փորձեր եղած են փղի, առիւծի, ձիագետիի, շան, ձիու, եւ ուրիշ կենդանեաց վրայ, որ նըւագարանի ձայն լսելով՝ բոլորովին հանդարտեցան, կամ զմայլած՝ երաժիշտներուն ետեւէն գնացին...»²⁹: Պատմական անդրադարձ կատարելով՝ յօդուածագիրը փորձում է ներկայացնել նաեւ երաժշտութիւնը մերժող այլ տեսակէտներ: Այդ իմաստով յիշատակում է հին աշխարհի մեծ փիլիսոփայ Պղատոնին, որ, ըստ որոշ պատմիչների, չի ընդունել երաժշտութիւնն ու բանաստեղծու-

26 «Բազմավեպ», 4 (1846), թիւ 21, 323:

27 Անդ, 321:

28 «Բազմավեպ» հանդէսում տպագրուած ուշագրաւ յօդուածների զգալի մասը (յատկապէս սկզբնական շրջանում) անստորագիր են, կամ նշուած են միայն յօդուածագրի անուն ազգանունի առաջին տառերը:

29 «Բազմավեպ», անդ, 322:

Թիւնը, սակայն «...իմքը բանաստեղծաբար կը խօսի,- շարունակում է յօդուածագիրը,- ու իմքը ըսաւ թէ արքայութեան մէջ հոգիք երաժշտութեամբ կը խօսին: Սակրատ Պղատոնի վարպետը ծերութեան ատենը երաժշտութեան ետեւէ կ'ըլլար՝ առաջուց սորվելու յարմար ատեն գտած չըլլալով»³⁰: Նման բնորոշումները հաւաստի են դարձնում հին աշխարհի փիլիսոփաների ընդգծուած դրական վերաբերմունքը արուեստի՝ մասնաւորապէս երաժշտութեան նկատմամբ:

Ինչպէս նշում է «Բագմավէպ»ը, Քսենոկրատ փիլիսոփան նոյնպէս երկրաչափութեան ու աստղագիտութեան հետ մէկտեղ մեծ նշանակութիւն է տուել նաեւ երաժշտութեանը եւ «...երաժշտութեան ֆաշակ չունեցողն ալ դպրոցէն կը վռնուէր, իմաստութեան համը չես առած ըսելով»³¹:

Շարունակելով ընդգծել երաժշտութեան կարեւորութիւնը՝ յօդուածագիրը փորձում է թուարկել երաժշտութեան բարերար ազդեցութեան օգուտները.

- «Երաժշտութիւնը կրօնքի զօրաւոր գործիք մըն է ու մարդու սիրտը առ Աստուած կը վերցընէ:
- Երաժշտութիւնը մարդու միտքը կը բարձրացընէ: Մարդու սիրտը դիւրագգաց ու ընտրող կ'ընէ:
- Հայրենեաց սէրը վառ կը պահէ մարդու սրտին մէջ:
- Երաժշտութիւնը մարդու բարքը կրթելու զօրաւոր միջոց է:
- Մարմնոյ ալ օգտակար է երաժշտութիւնը:
- Մարդու կրքերը կը խաղաղէ:
- Տրտմութեան դեղքափ է երաժշտութիւնը:
- Անմեղ ու դիւրին գրօսանք մըն է երաժշտութիւնը:
- Աշխատանց դիւրութիւն ու թեթեւութիւն կուտայ երաժշտութիւնը»³²:

Ամփոփելով, ակնառու է դառնում երաժշտութեան դաստիարակչական լայն հնարաւորութիւնները: Իսկապէս, այնքան հզօր է երաժշտութեան ներգործութեան ուժը, որ լինելով արուեստի ճիւղերից մէկը՝ այն ի զօրու է լուծել նաեւ դաստիարակչական բազում խնդիրներ՝ հայրենասիրական, բարոյական, մարմնական,

30 Ա.Ռ.:

31 Ա.Ռ.:

32 Ա.Ռ.:

աշխատանքային եւ այլն: Այնուհանդերձ չպէտք է մոռանալ, որ վերոյիշեալ դաստիարակչական խնդիրների արդիւնաւէտ իրականացումն առաջին հերթին պայմանաւորուած է գեղագիտական դաստիարակութեան հետ նրանց սերտ կապով ու միասնութեամբ:

«Սուրբ գրոց մէջ ալ,- յիշեցնում է «Բազմավէպ»ը,- կը տեսնենք որ աշխարհիս առջի հնարուած արուեստը երաժշտութիւնն է»³³:

Բնութագրական է նաեւ այն, որ հասարակութեան մէջ ընդունուած է երաժիշտ համարել նաեւ գրողներին: «Բազմավէպ»ը նոյնպէս, անդրադառնալով այս խնդրին, գրում է. «նոյն քանաստեղծներն կը կրէին միանգամայն երաժիշտ անունն, եւ երաժշտութիւնն եւ երաժիշտն շատ անգամ հոմանիշ էր գեղեցիկ արուեստից միւս միւղերուն հետ»³⁴:

Յիշենք Վահան Տէրեանի հետեւեալ տողերը.

Մի՞թէ վերջին պոետն եմ ես,

Վերջին երգիչն իմ երկրի...

1900 թ. ապրիլեան համարից սկսած «Բազմավէպ»ը տըպագրում է «Հայկական երաժշտութիւն» խորագրով յօդուածաշարը, որտեղ ներկայացւում են հայ ժամանակակից երաժշտութեան ծագումն ու զարգացումը՝ այդ գործընթացում կարեւորելով եկեղեցական ու հոգեւոր երաժշտութիւնը. «Ըստ մեր անփոփոխ կարծեաց, եկեղեցական երգերն պէտք է առաւելապէս գրաւեն քննողաց ուշադրութիւնը,- գրում է «Բազմավէպ»ը,- զի ազգայնութեան կնիքը կը ստանան եւ կը պահեն աշխարհիկ երգերէ աւելի, որովհետեւ ազատ են ի յարատեւ փոփոխութեանց, որոց գերի են միւսներն»³⁵:

Թօղուածաշարում ներկայացւում է նաեւ հայ երաժշտութեան նշանները: «Հայոց եկեղեցական երգերու զանազան եղանակաց օրինակներ տալէն առաջ,- գրում է «Բազմավէպ»ը,- պատշաճ է մախ մանցընել անոնց նշանները»³⁶: Ազգային երաժշտութեան այբուբենին՝ խաղերին ծանօթացնելուն զուգահեռ, յօդուածում ներկայացւում է նաեւ եւրոպական խաղագրութիւնը, որի արդիւնքում պարզւում է, որ ազգայինի եւ եւրոպականի մէջ կան

33 Անդ, 323:

34 «Բազմավէպ», 33 (1875), 358:

35 «Բազմավէպ», 58 (1900), թիւ 4, 159:

36 «Բազմավէպ», 58 (1900), թիւ 4, 259:

որոշակի տարբերություններ: Այնուհետև «Բազմավեպ»ը ներկայացնում է երաժշտական խազերը, բացատրելով իւրաքանչիւրի յատկություններն ու կիրառման ձեւերը:

«Բազմավեպ»ը իր համարներում պարբերաբար անդրադառնում է նաեւ համաշխարհային արուեստի անուանի գործիչների կենսագրականներին ու ստեղծագործություններին:

ԹԱՏԵՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգապահպան հանդէսը չէր անտեսել նաեւ հայ կրթամշակույթի անբաժանելի մասը կազմող քատեռագրութեան բնագաւառը: «Բազմավեպ»ի գրեթէ բոլոր համարներում տեղ են գտել թատերախաղեր, որոնք հասցէագրուած ու նախատեսուած էին հայկական տարբեր թատերական կազմերի եւ մասնաւորապէս դպրոցներում գործող նմանատիպ խմբակներին համար:

Հիմնականում անդրադառնալով արեւմտահայութեան քաղաքական, տնտեսական ու կրթամշակութային կեանքին՝ «Բազմավեպ»ը ուշադրութեան կենտրոնում է պահում նաեւ արեւելահայ իրականութեան մէջ տեղի ունեցող կրթամշակութային իրադարձությունները: Քննարկուող հիմնախնդրի տեսանկիւնից եւ յատկապէս հայ ժողովրդի երկու հատուածների կրթամշակութային մերձեցման նպատակին է միտուած Հ. Սիմոն Երեմեանի «Ռուսահայ թատրոն» ուշագրաւ յօդուածը: «Հոն (Արեւելահայաստանի - Ա. Յ.) մեր ազգութիւնը կիրք ու յառաջադէմ գանգուած մը կ'երեւի. - գրում է Հ. Ս. Երեմեանը, - շատ անգամ մեմք «Բազմավեպի» պրակներում մէջ առիթ ունեցած եմք ցոյց տալու այդ հասարակութեան գրական նորութիւնները, բայց առանց ուշադրութիւն դարձնելու այն անձերու, որոնք Ռուսահայ թատերական գործին մէջ՝ յատուկ փառք մը եւ արդիւնք մ'ունին»³⁷: Պէտք է նկատել, որ հայ կրթամշակութի մերձեցման ու հատման ամենամեծ «խաչմերուկը» հանդիսացել է թատրոնը:

Ուշադրութեան է արժանի այն իրողությունը, որ Ժ. Դարի 50ական թուականներից, պրոֆեսիոնալ թատերական խմբեր ներկայացումներ տալու նպատակով Արեւմտեան Հայաստանից գալիս էին Թիֆլիս, Երեւան, Ալեքսանդրապոլ, Շուշի եւ Արեւելահայաստանի այլ բնակավայրեր. «Դրանցից կարելի է յիշատակել

37 «Բազմավեպ», 59 (1901), թիւ 10, 289:

յատկապես Գ. Զմշկեանի թատերախմբի ներկայացումները Երեւանում եւ Ալեքսանդրապոլում. 1855թ. Երեւանում ներկայացումները տրուում էին Ս. Սարգիս եկեղեցու գաւթում գտնուող թեմական դպրոցի դահլիճում: Խաղացում էին պատմական ողբերգութիւններ («Շուշանիկ», «Արշակ Բ.», «Միրիդատ», «Վարդանանց պատերազմը») եւ ուրիշներ... այս ներկայացումների ընթացքում յաճախ հնչում էին հայրենասիրական երգեր ու ունիստն խմբերգեր, որոնք գրուած էին յատկապես ներկայացումների համար եւ դրանց միջոցով էլ տարածում էին ժողովրդի մէջ: Յատկանշական է եւ այն, որ այս նոյն թատերախումբը Լեւոնային Ղարաբաղի Շուշի քաղաքում ներկայացնում է «Վարդան Մամիկոնեան» եւ «Արշակ Բ.» պատմահայրենասիրական ողբերգութիւնները՝ ներկայացման ընթացքում օգտագործելով տեղական փողային նուագախումբը եւ դրանով իսկ աւելի տպաւորիչ դարձնելով ներկայացումները»³⁸:

Յօդուածագիրը անդրադառնում է Հայ թատրոնի մի շարք անուանի գործիչներին՝ Գաբրիէլ Սունդուկեանին, Սրապիոն Հեքիմեանին, դերասաններ՝ Հրաչեային, Սիրանոյշին, Գ. Զմշկեանին, Ա. Սարգարեանին եւ այլոց: Արեւելահայ թատրոնի զարգացման գործում Հ. Սիմոն Երեմեանն իր շարադրանքում մեծ կարեւորութիւն է տալիս է տալիս նաեւ Ա. Թարխանեանի խմբագրած «Թատրոն» հանդէսին: «Մենք այդ հանդէսին նախընթաց պրակները վերջնոց հետ համեմատելով, - նշում է յօդուածագիրը, - զգալի յառաջադիմութիւն կը տեսնենք»³⁹: Իսկապէս, «Թատրոն»ը հրապարակում է բեմական կեանքին առնչուող բազմաթիւ ուշադրաւ յօդուածներ, որոնցից յօդուածագիրն առանձնացնում է յատկապէս «Մուրացանի «Ռուզան» դրաման եւ Մ. Բերբերեանի գրական վերածնութեան պատմութիւնը»⁴⁰: Այնուամենայնիւ, Հ. Երեմեանը մտահոգութիւն է յայտնում մամուլի էջերում Հայ թատրոնի երախտաւորների կեանքի ու գործունէութեան ոչ լիարժէք լուսաբանման ու տեղեկատուութեան առիթով: Իրաւացիօրէն նշում է, որ ժամանակի մամուլը, մասնաւորապէս «Թատրոն»ը պէտք է ներկայացնի ազգային բեմարուեստի պատմութիւնը, պէտք է մշակոյթն ու թատրոնը զերծ պահի որեւէ կուսակցական գաղափարախօսութեան ազդեցութիւնից, քննադատութեան ու գնահա-

38 ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ, Մ., *Հայ երաժշտութիւնը 19-րդ դարում եւ 20-րդ դարասկզբում*, Երեւան 1970, 153-154:

39 «Բազմավէպ», 59 (1901), թիւ 10, 290:

40 Անդ, 290:

տականի մէջ լինի անաչառ, արդար ու ճշտախօս: «Մենք այս պահանջը,- գրում է Հ. Երեմեանը,- աւելորդ պիտի համարէինք, եթէ թատրոնը լոկ վայրկեանական զբօսամփի մը համար հիմնուած ըլլար, սակայն թատերական թռուցիկ պատմութիւնը՝ վկայ է որ հոն թատրոնը գրականութեան հետ մեծ կապ ունեցած է եւ անոր նպատակը շատ քարճր եղած է»⁴¹:

Ժ.Թ. դարի հայ թատրոնը անգնահատելի դեր կատարեց աճող սերնդի հայեցի կրթութեան ու դաստիարակութեան ազգանուէր գործում: Սակայն պէտք է նշել, որ թատերական խմբերի խաղացանկերում դեռեւս մեծ թիւ էին կազմում այլազգի հեղինակների ստեղծագործութիւնները: Բնականաբար այն իր արտացոլումն էր ստանում նաեւ «Թատրոն» հանդէսի էջերում: Հաւանաբար նման իրավիճակն է պատճառը, որ Հ. Երեմեանը մտահոգուած նշում է. «...արտաքինով իր էջերէն օտար թատերագիր գործիչներու պատմութիւնը, մերայինը պիտի հիւրընկալէ: Նախ մենք զմեզ ցանցնանք»⁴²: Այս կարգախօսն այսօր էլ արդիական է հնչում:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Գեղազիտական դաստիարակութեան ու կրթութեան տեսանկիւնից ուշադրութեան են արժանի յատկապէս հանդէսի բանասիրական բաժնում տեղ գտած երգերն ու բանաստեղծութիւնները: Ինչպէս եւ «Բազմավէպ»ի միւս նիւթերը, դրանք նոյնպէս նախատեսուած են տարիքային տարբեր խմբերի համար՝ «Գայլն ու գառը» մանկական բանաստեղծութիւնից մինչեւ «Ի ՇԻՐԱԿԱՅ ԿՈՒԻՆ»⁴³ հայրենապատումը: Բանաստեղծութիւնների մեծ մասը աչքի են ընկնում նկարագարողումներով, որոնք աւելի ամբողջական ու զգայական են դարձնում բանաստեղծութեան ընկալումն ու իմաստաւորումը:

1897 թ. մայիս ամսից սկսած «Բազմավէպ»ը Թովմաս Թէրզեանի հեղինակութեամբ տպագրում է «Գեղեցկագիտութիւն» խորագրով ուշագրաւ յօդուածաշար: Փաստօրէն հայ մամուլի էջերում սա առաջին դէպքն է, որտեղ փորձ է արւում վերլուծա-

41 Անդ, 294:

42 Անդ:

43 «Բազմավէպ», 43 (1885), հտ. 43, 42:

բար ներկայացնել գեղագիտութիւն գիտութեան տեսական հիմունքները:

Բաւականին ծաւալուն ու բովանդակալից յօդուածաշարի բաժիններէից մենք կ'անդրադառնանք հիմնահարցի հետ անմիջականօրէն առնչուող «Գեղեցկագիտական կրթութեանը»: «Գեղեցկագիտութեան մպատակն է, - նշում է յօդուածագիրը, - ուսումնասիրել Գեղեցիկը եւ ամոր յայտնութիւնները քննութեան ու արուեստին մէջ»⁴⁴: Թէրգեանը խոստովանում է, որ շատ դժուար է միանշանակ տալ գեղեցիկի սահմանումը: Նոյնիսկ, երբ Արիստոտէլին խնդրել են տալ գեղեցիկի սահմանումը, նա պատասխանել է. «Թողէ՛ք, որ կոյրք ընեն այդպիսի հարցում մը»⁴⁵:

Գեղեցիկի ըմբռնումը, ինչպէս նշում է յօդուածագիրը, յենւում է «մերքմատեւութեան» (intuition) վրայ, որն էլ գեղեցիկի սահմանման հետ կապուած որոշակի դժուարութիւններ է առաջացնում, քանզի արտաքին աշխարհի իրերի ու երեւոյթների ընկալման մէջ մեծ է ենթակայական գործօնը:

Թէրգեանը մարդու հոգեւոր ներաշխարհի զարգացումը կապում է նրա նիւթական ապահովուածութեան հետ: Սակայն որքան էլ նիւթական բաւարարուածութիւն լինի, մարդն առանց գաղափարականների դատապարտուած է: «Մարդկութիւնն իւր հայեցումովն դէպ ի վեր բռնելով է, - գրում է հեղինակը, - որ իւր վայրենութեան վիճակէն քարձրացաւ եւ ազնուացաւ»⁴⁶:

Յօդուածագրի կարծիքով «գեղեցկագիտութիւնը» կարեւորւում է յատկապէս արուեստի ու կրթութեան դերի բարձրացման շնորհիւ: Նա համոզուած է, որ «գեղեցիկն զգալու՝ մաշակելու եւ գնահատելու համար չափով մը քարոյական զարգացում պէտք է»⁴⁷: Այսինքն՝ առանց դաստիարակութեան միւս բաղադրամասերի (բարոյական, աշխատանքային, ֆիզիկական, էկոլոգիական եւ այլն) սերտ կապի ու համագործակցութեան, անհնար է գեղագիտական դաստիարակութեան արդիւնաւէտ իրականացումը: Կրթութեան ու բնական ձիրքերի շնորհիւ ազատուելով պարզ զգայութիւնների ու բնազդների ազդեցութիւններից՝ մարդը սկսում է «գաղափար մը նշանակութիւն մը կանխագգալ»: Հեղինա-

44 «Բազմալէպ», 55 (1897), թիւ 5, 216:

45 Անդ:

46 Անդ, 217:

47 Անդ:

կը մտահոգուած է, որ շատերը չփոթում են գեղեցկագիտութեան գաղափարը արուեստի գաղափարի հետ: Պէտք է խոստովանենք, որ այսօր էլ, թ. Թէրզեանի մտորումներէից 110 տարի անց, այս հարցի շուրջ մտահոգութիւնը խիստ արդիական է: Փաստօրէն հեղինակը փորձում է տարբերակել գեղագիտական դաստիարակութիւն եւ գեղարուեստական դաստիարակութիւն հասկացութիւնները: Եւ որպէս հարցի պատասխան՝ Թէրզեանը բնութագրական օրինակ է բերում: Նա գրում է, որ եթէ միաժամանակ նախիր արածեցնող շինականին եւ գրողին կամ նկարչին հարցնենք, թէ ո՛րն է կովի կամ ցլի գեղեցկութեան չափանիշը, ապա պատասխանները միմեանցից էականօրէն կը տարբերուեն: Շինականը հարցին կը պատասխանի հիմք ընդունելով նիւթականն ու շօշափելին, իսկ նկարիչը հաշուի կ'առնի կենդանու սլացիկութիւնը, համաչափութիւնը, գունային երանգները եւ այլն, հարցը դիտելով գեղարուեստի տեսանկիւնից: «Որովհետեւ քերթողն ու պատկերահանը շնորհալից եւ հեշտ ձեւերը կը փնտռեն վայելչութեամբ խառն, իսկ շինականը միսի քանակութիւնը կը փնտռէ»⁴⁸:

Թ. Թէրզեանը գեղեցկագիտութեան, գեղագիտութեան գաղափարին տալիս էր աւելի լայն նշանակութիւն՝ նկատի առնելով հասարակական կեանքի բոլոր բնագաւառները:

Սակայն նշում է «մարդ միայն մտածող եւ զգացող էակ մը չէ, այլ մանաւանդ կամեցող եւ գործօն էակ մը...»⁴⁹: Գեղագիտական դաստիարակութեան գործընթացում մտաւոր կարողութիւնների ու գեղագիտական ճաշակի, այլ խօսքով գեղագիտական կրթութեան հետ մեկտեղ, թ. Թէրզեանը մեծ նշանակութիւն է տալիս նաեւ անձի ձեւաւորման կարեւոր գործօններից մէկին՝ գործունէութեանը: Իսկապէս, որ մարդը ոչ միայն պէտք է ընկալի, հասկանայ, պահպանի գեղեցիկը, այլեւ կարողանայ ստեղծել, արարել այն. «...հետզհետեւ իր ուշադրութիւնը իրեն կը սորվեցնէ որ գեղեցիկ առարկաները ցիրուցան են, զանոնք կը հաւաքէ, կը յարմարեցնէ, կը գուգադրէ՝ մոր մոր գեղեցկութիւններ ի լոյս կ'ընծայէ»⁵⁰:

«Սա է արուեստին, իրաւացիօրէն նշում է թ. Թէրզեանը, մարդկային համաբոյս ստեղծագործութիւնը»: Մարդու համար գե-

48 «Բագմավէպ», 58 (1900), թիւ 5, 223:

49 Անդ, 224:

50 Անդ:

ղեցիկը իր գաղափարախօսութեամբ մի նոր աշխարհ է, որ վեր է ամէն մի նիւթականից: Ահա այս իրողութեան մէջ է տեսնում յօդուածագիրը «քնութեան եւ արուեստին մեծ անջրպետը», քանզի, ինչպէս նշում է նա, բնութեան համար գեղեցիկը երկրորդական բան է, աւելորդ զարդարանք: Բնութիւնն ապրում է իր օրէնքներով եւ երբեք յանուն գեղեցիկի «...չի գոհեր արարածներու պահպանութեան կարելորդ պայմաններէն եւ ոչ մէկը...»⁵¹: Երբ ծառը պտուղ է տալիս, այլեւս նրան չի մտահոգում ծաղիկների վիճակը, քանզի ամբողջ ուշադրութիւնը սեւեռում է պտղի հասունացման, այսինքն՝ իր տեսակի պահպանման վրայ:

Թ. Թէրզեանն իր շարադրանքում փորձում է հիմնաւորել բնութեան եւ արուեստի՝ որպէս գեղագիտական դաստիարակութեան միջոցների առանձնայատկութիւնները: Արժեւորելով յօդուածում տեղ գտած բաւականին ուսանելի մի շարք դրոյթներ՝ այնուամենայնիւ, պէտք է նկատել, որ հեղինակի կողմից «գեղեցկագիտութեան կրթութեան» բովանդակութեան մէջ անտեսուել է գեղագիտական դաստիարակութեան կարեւոր բնագաւառներից մէկը՝ հասարակական կեանքը: Բնութիւն, արուեստի ստեղծագործութիւններ եւ հասարակական յարաբերութիւններ. ահա այն ոլորտները, որտեղ մարդը յարաբերում է գեղեցիկի հետ: Սակայն վերոյիշեալ դիտողութեանը պէտք է վերաբերել ըմբռնումով, քանզի ինչպէս շարադրանքի առաջաբանում է նշում. «Գեղեցկագիտութեան վերայ առանձին գրքով հրատարակութիւն մը բռնաւ եղած չէ ազգերնուս մէջ»⁵²:

Ուզում ենք մեր խօսքը ամփոփել հեղինակի հետեւեալ լաւատեսական բարեմաղթանքով. «Շատ երջանիկ կը համարէի զիս, եթէ այս դոյզն՝ այլ բազմաշխատ հեղինակութիւնս ազգային մշակը յղկելու եւ կոկելու կարող ընթերցմանց փափագը զարթուցանել կրեմար երիտասարդութեան սրտին մէջ»⁵³:

ԱՐՄԷՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

51 Անդ:

52 «Բազմավէպ», 55 (1897), թիւ 5, 215:

53 Անդ, 216:

Summary

THE SEARCH FOR PRINCIPLES OF ARTISTIC EDUCATION IN THE PAGES OF BAZMAVEP REVIEW (1843-1900)

ARMEN HARUTYUNIAN

Reviews published in different parts of the world were of great importance in the development of Armenian educational culture and the national preservation work. Bazmavep, which first came off the presses of the Mekhitarist Congregation in Venice in 1843, is among the most important of such periodicals, with ample coverage of various topics pertaining artistic education as well as remarkable articles of analysis of the pedagogical thinking of the time in that field.

Bazmavep was a special textbook for students and teachers of Armenian educational centers in the second half of the XIX century. It has not lost its relevance even today, because the advanced experience, principles, and methods attained in the field of art education, which are discussed in the pages of Bazmavep of the time, can be creatively put to work in the schools and pedagogical practices of our day.